

Cienie przeszłości

GRZEGORZ KRZYWIEC

Instytut Historii, Warszawa

Polska Akademia Nauk

gkrzywiec@wp.pl

Upowszechnienie antysemityzmu w Polsce okresu XX-lecia międzywojennego wiązało się z rosnącymi wpływami ideologii nacjonalizmu, sformułowanej na gruncie polskim przez Romana Dmowskiego, twórcę Narodowej Demokracji

Powszechność postaw antysemickich w Polsce XX-lecia międzywojennego nie budzi już wśród badaczy wątpliwości. Czym zatem był antysemityzm? Słownikowa definicja określająca go jako wrogość wobec Żydów nie wyczerpuje złożoności zjawisk społecznych, które się za tym zjawiskiem kryją.

Rozwój antysemityzmu na ziemiach polskich jest organicznie związany z powstaniem nowoczesnego nacjonalizmu, a bezpośrednio z osobą Romana Dmowskiego, jego głównego ideologa i twórcy Narodowej Demokracji.

Pod koniec XIX w. na podzielonych rozbiarami ziemiach polskich antysemityzm istniał na obrzeżach życia społecznego. Już te wczesne postawy antyżydowskie ujawniały cechy ideologii antysemickiej: agresywną niechęć wobec Żydów, antyliberalny charakter, szowinizm, silne związki z tradycją chrześcijańską, choć nie zawsze z hierarchią kościelną.

Na charakter polskiego antysemityzmu miała wpływ pozycja ludności żydowskiej w ówczesnej strukturze społecznej. Poza zaborem pruskim Żydzi stanowili ok. 10% populacji. W przeciwieństwie do Europy Zachodniej większość polskich Żydów to społeczności tradycyjne. Reformy lat 60. XIX w. wywołały jednak zauważalny wzrost aktywności Żydów w ówczesnym życiu społecznym. Ten awans asymilantów spotkał się z niechętnym przyjęciem w sferach zachowawczych.

Początek wieku

Na gruncie niechęci do obcych (zarówno do zaborców, jak i Żydów), ale przede wszystkim w wyniku przełomu światopoglądowego końca wieku w całej Europie powstawały ruchy nacjonalistyczne. Polski nacjonalizm na początku nie charakteryzował się wyraźnym antysemityzmem. Dialektyka społecznego darwinizmu, leżąca u pod-

staw polskiego nacjonalizmu w pierwszych latach XX w., przyniosła wyraźny wzrost antysemityzmu.

Radykalizacja endeckiej retoryki antysemickiej uwiódła się po rewolucji 1905 r., kiedy procesy emancypacji społecznej i politycznej objęły także spore kręgi ludności żydowskiej. Kulminacją tej ideologizacji dyskursu antysemickiego były wypadki z 1912 r., kiedy po przegranych wyborach do IV Dumy w Warszawie Narodowa Demokracja zainicjowała bojkot ludności żydowskiej. Wypadki 1912 r. objawiły kolejną cechę ideologicznego antysemityzmu: był on skierowany przeciwko Żydom, a także przeciwko ich domniemanym sojusznikom. Walka z Żydami była więc nie tylko walką z tą grupą etniczną, ale częścią konfliktu o kształt i przyszłość narodu jako takiego. Ten paranoiczny element w antysemityzmie będzie wiódł do absorpcji teorii spiskowych. Od tego czasu następuje też wtopienie się oddolnych nurtów antysemickich w ruch nacjonalistyczny.

Lata I wojny światowej nie zmniejszyły tych napięć etnicznych. W latach 1918–1919 na ziemiach polskich doszło do licznych zamieszek i pogromów o charakterze antysemickim.

Nacjonalizm w Odrodzonej

Odrodzona Polska przyznała wszystkim obywatelom równe prawa bez względu na wyznanie i pochodzenie. Prawa mniejszości narodowych zostały ponadto zagwarantowane specjalnym traktatem międzynarodowym. Jednak ta nowoczesna formuła została niechętnie przyjęta przez sporą część opinii publicznej, która traktowała ją jako wynik obcego nacisku. W obozie prawicy, w którym dominowała endecja, ograniczenie praw mniejszości, przede wszystkim Żydów, stało się na porządku dziennym na

Kryzysowi demokracji w II Rzeczypospolitej towarzyszył wzrost antysemityzmu w jego skrajnych przejawach

samym początku. W 1922 r. wybór na prezydenta Gabriela Narutowicza, kandydata lewicy, wspartego przez mniejszości narodowe, wywołał historyczną reakcję w kręgach endeckich, której efektem stał się mord prezydenta dokonany przez skrajnego nacjonalistę E. Niewiadomskiego. Choć gwałtowana polaryzacja opinii została niebawem zażegnana, wypadki dowiodły siły haseł antysemickich. Ukazały też podziały w samej endecji. Część obozu wycofała się wówczas z agresywnej retoryki, ale z drugiej strony wokół R. Dmowskiego zaczęła gromadzić się skrajnie nacionali-

Wystawienie w 2006 r. w Warszawie pomnika Romana Dmowskiego, głównego ideologa Narodowej Demokracji, wywołało protesty tych, którzy z jego osobą wiążą upowszechnienie antysemityzmu w II Rzeczypospolitej

styczna Młodzież Wszechpolska, która wokół radykalnego antysemityzmu zaczęła budować własny program polityczny. Właśnie to ugrupowanie wystąpiło z postulatem wprowadzenia *numerus clausus* – ograniczenia liczby studentów pochodzenia żydowskiego.

Pierwsze lata niepodległości przyniosły kryzys demokratycznego porządku. Efektem tego był zamach stanu Józefa Piłsudskiego, jednego z ojców polskiej niepodległości. Nowy autorytarny ustrój zyskał poparcie lewicy, ale także ludności żydowskiej, która w osobie Piłsudskiego dostrzegła obrońcę swoich praw. Dla endecji był to kolejny dowód na ścisłe związki między lewicą a Żydami.

Lata 20. pokazały jeszcze jeden istotny element polskiego antysemityzmu: jego ścisłe związki z popularną mentalnością religijną. Ich symbolem mogą być losy poznańskiej Księgarni św. Wojciecha, jednego z głównych wydawców popularnej literatury religijnej w Polsce, a zarazem największego popularyzatora publikacji antysemitycznych.

Początek lat 30. przeniósł antysemityczną retorykę na ulice. Kryzys gospodarczy wraz z bezrobociem tworzyły sprzyjający grunt dla napięć etnicznych.

Sukcesy Hitlera w Niemczech wpływały na dalszą eskalację antysemityzmu w całym regionie. W Polsce

zaczęto wprost nawiązywać do rozwiązań nazistowskich. Na kanwie tych wydarzeń doszło do podziałów w endecji (m.in. w 1934 r. powstał Obóz Narodowo-Radykalny). Antysemityzm nowych ugrupowań można określić jako totalny.

Śmierć Piłsudskiego ujawniała kryzys w obozie władzy, który cała opozycja chciała wykorzystać. Druga połowa lat 30. to przeniesienie przemocy również na wieś i do małych miasteczek niemal całej Polski. Skala, a także efekty antysemitckiego terroru ciągle pozostają mało znane.

Dezintegracja w obozie władzy doprowadziła też do sięgania do haseł antysemitycznych przez polityków sanacyjnych. Przed wybuchem II wojny ten masowy antysemityzm zelżał nieco, ale i tak znacząco wpłynął na obojętność i niechęć, z jakimi ludność żydowska spotkała się w czasach wojny. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Landau-Czajka A. (1998). *W jednym stali domu: Koncepcje rozwiązania kwestii żydowskiej w publicystyce polskiej lat 1933–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton & IH PAN.
- Blobaum R. (Red.). (2005). *Antisemitism and its Opponents in Modern Poland*. Ithaca & London: Cornell University Press.